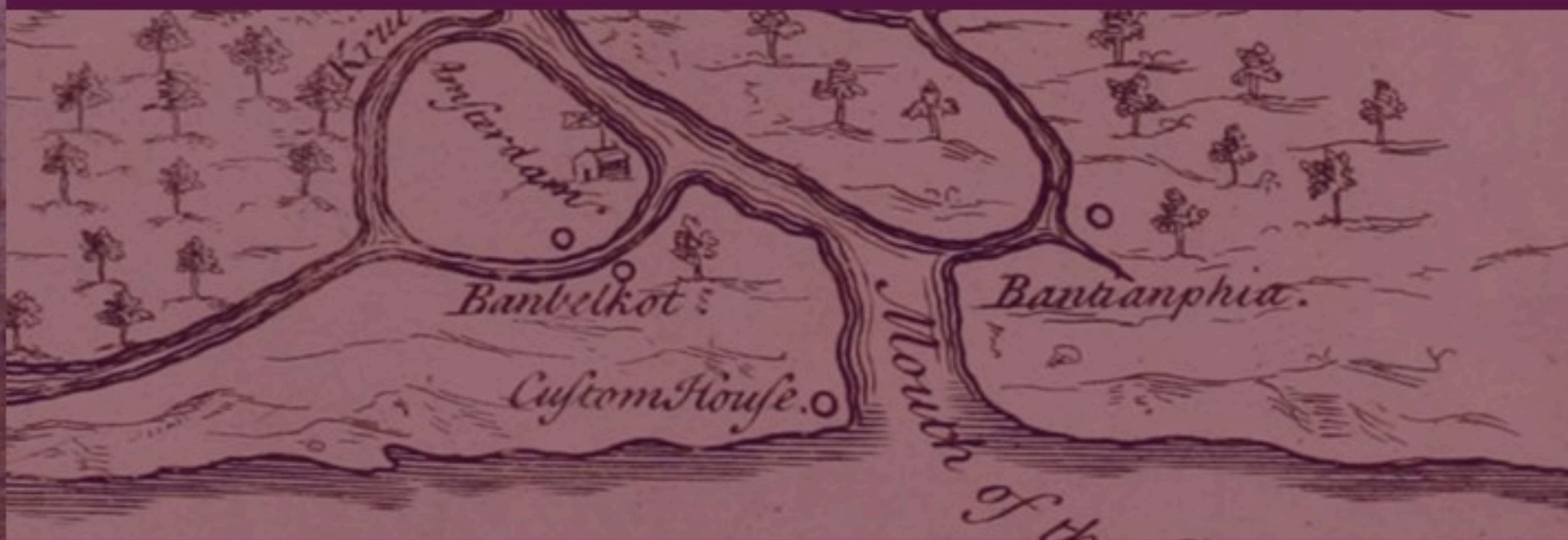




ปากน้ำเจ้าพระยา :

การค้าโบราณ หลักฐานและร่องรอย

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี



เรียบเรียงโดย

นางสาวปรียานุช จุ่มพรม นักโบราณคดีชำนาญการ
นายสุเมธ สารวิงษ์ นักโบราณคดี





จังหวัดสมุทรปราการ ตั้งอยู่ตอนปลายสุดของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลออกลงสู่อ่าวไทย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำสำคัญไหลผ่าน จากสภาพพื้นที่และที่ตั้งถือเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลให้บริเวณสมุทรปราการเป็นปากอ่าวที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำสายสำคัญที่ผู้คนในอดีตสามารถล่องเรือเข้าไปติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ตอนในแผ่นดินได้

ดังนั้นพื้นที่บริเวณจังหวัดสมุทรปราการ จึงมีบทบาทที่สำคัญต่อการติดต่อค้าขายของชาวต่างชาติและอาณาจักรโบราณในไทยมาตั้งแต่อดีตในสมัยกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองปากอ่าว ซึ่งจะเป็นจุดหมายแรกสุดของพ่อค้าชาวต่างชาติทั้งหลายในการแล่นเรือไปตามแม่น้ำเจ้าพระยามุ่งสู่กรุงศรีอยุธยา

ในภาพมุมกว้างของกรุงศรีอยุธยาที่ชาวต่างชาติเขียนขึ้น ปรากฏภาพเรือสินค้าลำน้อย-ใหญ่ ล้วนจลเข้ามายังเกาะกรุงศรีอยุธยาเพื่อทำการติดต่อค้าขาย



ภาพมุมกว้างกรุงศรีอยุธยา Iudia ou Siam (ยูเดียหรือสยาม) โดย อเล็ง มาเนอส์ซ็อง-มัลเลต์ (Alain Manesson-Mallet) นักเขียนแผนที่ชาวฝรั่งเศส พิมพ์ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. 2226 ตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ที่มาภาพ: ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 58.

ชาววิลันดาตั้งคลังสินค้าแถวปากน้ำ



หลักฐานสำคัญที่แสดงถึงบริบททางการค้าในสมัยอยุธยาของบริเวณพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการ คือการตั้ง นิวอัมสเตอร์ดัม (New Amsterdam) เป็นคลังสินค้าของพวกฮอลันดา สันนิษฐานว่าน่าจะตั้งอยู่ที่ปากคลองบางปลากด ซึ่งมีการกล่าวถึงในเอกสารชาวต่างชาติ จดหมายเหตุ อีกทั้งยังปรากฏชื่อในแผนที่ชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาอยู่หลายฉบับ

ข้อมูลจาก The History of Japan together with a Description of the Kingdom of Siam 1690-1692 ของ Engelbert Kaempfer M.D. แพทย์ชาวเยอรมันประจำคณะทูตฮอลันดาในปี พ.ศ. 2233 แกมพ์เฟอร์ได้ติดตามคณะทูตฮอลันดา ซึ่งออกเดินทางจากปัตตาเวียในเกาะชวา เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศญี่ปุ่น และได้แวะมาเพื่อถวายพระราชสาส์น ณ กรุงศรีอยุธยา มีข้อความกล่าวถึงช่วงที่เดินทางถึงปากน้ำ ข้อความดังนี้

“...เข้าปากน้ำเจ้าพระยา วันที่ 6 มิถุนายน เวลาเย็น เราก็มุ่งเรือขึ้นน้ำของประเทศไทยโดยสวัสดิ์... ตกเที่ยงเราก็มายังหมู่บ้านและโรงสินค้าของเนเธอร์แลนด์ ชื่อ อัมสเตอร์ดัม ตั้งอยู่ห่างจากปากแม่น้ำมาเกือบสองลิก...”

ใน Adventurers in Siam in the 17th Century ของ E.W. Hutchhinson มีข้อความตอนหนึ่งว่า “Above Paknam, a few miles up stream, was a Dutch trading-post know as New Amsterdam. Kaempfer describes it as large bamboo building, the roof of which was used as a storage place for hides awaiting shipment.

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า Hutchhinson กล่าวว่า แกมพ์เฟอร์ได้อธิบายถึงสถานที่การค้าของฮอลันดาว่า เป็นอาคารขนาดใหญ่ที่สร้างด้วยไม้ไผ่ เป็นสถานที่เก็บสินค้าเตรียมการขนส่ง





ข้อความของจดหมายเหตุระวางราชทูตลังกาและสยามครั้งกรุงศรีอยุธยา ในจดหมายเหตุระยะทางราชทูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์สยาม (พ.ศ. 2294) และจดหมายเหตุระยะทางพระอุบาลีไปลังกาทวีป ซึ่งเป็นการเดินทางของคณะสงฆ์ไทยจากพระนครศรีอยุธยาไปยังลังกา ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เมื่อ พ.ศ. 2295

ข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “...ข้าราชการลงมาจากกรุงศรีอยุธยา 2 คน มานำร่องพาเรือกำปั่นเชิญพระราชศาสน์แล่นเข้าปากน้ำ (บางเจ้าพระยา) ไปจอดที่ตำบลอัมสเตอร์ดัม ที่พวกวิลันดาสร้างไว้ที่ปากน้ำ...”

อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า “...จึงได้ล่องเรือจากเมืองธนบุรีต่อไป...เมื่อถึงเมืองสมุทรปราการทอดสมออยู่ที่อัมสเตอร์ดัมสถานี่ของวิลันดา...”

ภาพเมืองปากน้ำและแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบัน

ที่มา: paisan sangjunrung / Shutterstock.com เข้าถึงได้จาก <https://travel.trueid.net/detail/k8wrKjXBI4Wb>

ภาพถ่ายทางอากาศในปัจจุบัน เปรียบเทียบกับแผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาของหมอแกมเฟอร์
แสดงตำแหน่งของนิวมสเตอร์ดัม ซึ่งตั้งอยู่บริเวณคลองบางปลากด



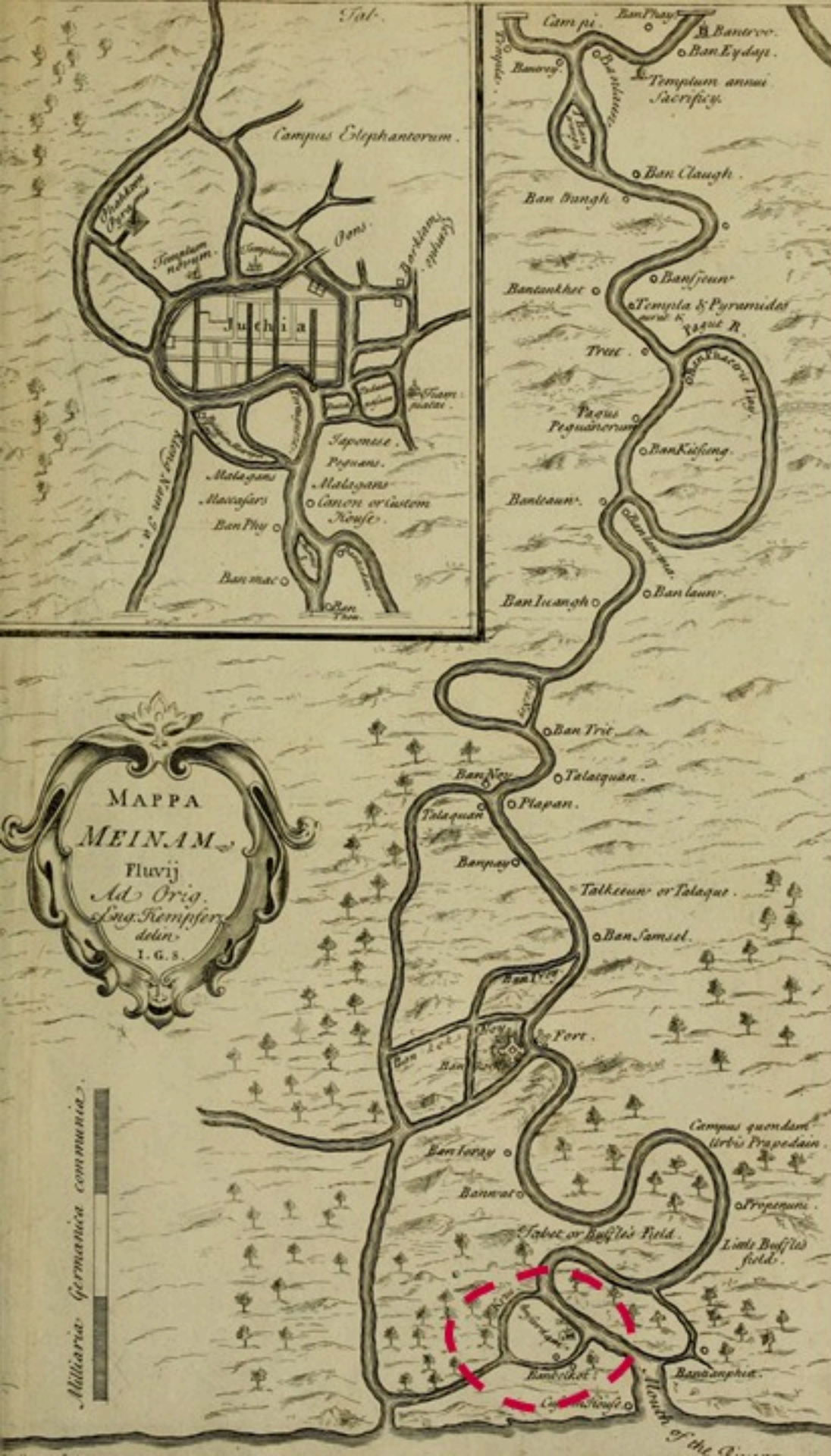
คลองบางปลากด



ที่มา: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_history_of_Japan,_giving_an_account_of_the_ancient_and_present_state_and_government_of_that_empire_-_of_its_temples,_palaces,_castles_and_other_buildings_of_its_metals,_minerals,_trees,_plants_\(14563443949\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_history_of_Japan,_giving_an_account_of_the_ancient_and_present_state_and_government_of_that_empire_-_of_its_temples,_palaces,_castles_and_other_buildings_of_its_metals,_minerals,_trees,_plants_(14563443949).jpg)

เมื่อพิจารณาจากเอกสารจดหมายเหตุระยะทางพระอุบลีไปลังกาทวิปในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ระบุว่าตั้งอยู่ที่บางปลากด เหนือเมืองพระประแดง (สมุทรปราการ) ส่วนเอกสารของชาวตะวันตกหลายฉบับกล่าวว่า อยู่บริเวณปากน้ำ เช่น จดหมายเหตุของแกมบ์เฟอร์ กล่าวว่าสถานการค้าของฮอลันดาตั้งอยู่ปากแม่น้ำ มิได้ระบุชัดว่าตั้งอยู่ ณ ที่ใด แต่บอกว่าอยู่ห่างจากปากแม่น้ำประมาณ 6 ไมล์ (2 league)

ตำแหน่งที่ตั้งของนิวมสเตอร์ดัมที่ปรากฏในแผนที่ลำน้ำเจ้าพระยาหลายฉบับ เช่น แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาในจดหมายเหตุ เดอ ลา ลูแบร์ (พ.ศ. 2234), แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา หรือจดหมายเหตุ แกมบ์เฟอร์ (พ.ศ. 2275) และแผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา ของฌาคส์ นิโกลัส เบแล็ง (พ.ศ. 2294) ซึ่งล้วนแสดงตำแหน่งที่ตั้งของนิวมสเตอร์ดัมอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และตั้งอยู่ปากลำน้ำสาขาฝั่งทางต้นแม่น้ำ สันนิษฐานน่าจะเป็นคลองบางปลากด จากความสอดคล้องของหลักฐานเอกสารและตำแหน่งในที่ปรากฏในแผนที่ชาวต่างชาติ จึงทำให้ข้อสันนิษฐานเรื่องตำแหน่งที่ตั้งของสถานการค้าดังกล่าวมีความสมเหตุสมผล



แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา ในหนังสือ The History of Japan together with a Description of the Kingdom of Siam 1690-1692 ซึ่งนายแพทย์ชาวเยอรมัน ชื่อ เอนเกลเบิร์ต แกมเฟอร์ (Engelbert Kaempfer) เป็นผู้เขียนขึ้น

ที่มาภาพ:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_history_of_Japan,_giving_an_account_of_the_ancient_and_present_state_and_government_of_that_empire_-_of_its_temples,_palaces,_castles_and_other_buildings,_of_its_metals,_minerals,_trees,_plants,__\(14563443949\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_history_of_Japan,_giving_an_account_of_the_ancient_and_present_state_and_government_of_that_empire_-_of_its_temples,_palaces,_castles_and_other_buildings,_of_its_metals,_minerals,_trees,_plants,__(14563443949).jpg)



แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาในจดหมายเหตุ เดอ ลา ลูแบร์ ฉบับแปลภาษาอังกฤษ ตีพิมพ์ ณ กรุงปารีส เมื่อปี พ.ศ. 2234 (ค.ศ. 1691) ตรงกับต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา หรืออยุธยาตอนปลาย

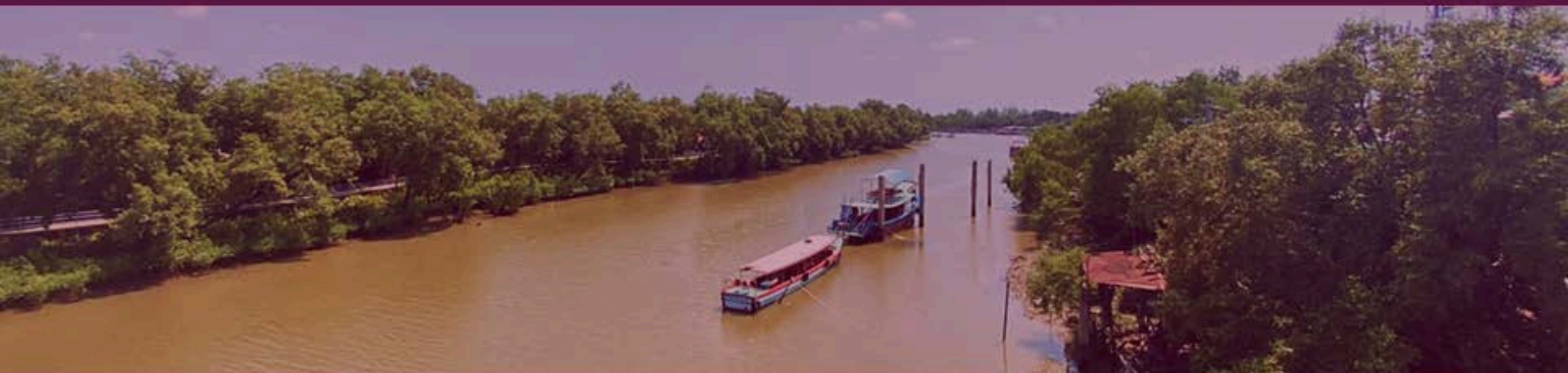
ลา ลูแบร์, ซีมอน เดอ, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548), 24.



แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา ของฌาคส์ นิโกลาส์
เบแล็ง นักเขียนแผนที่ชาวฝรั่งเศส
พิมพ์ที่กรุงปารีส ในปี พ.ศ. 2294

ที่มาภาพ: ชวัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง
(กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 104.

จากที่กล่าวมาจึงสังเกตเห็นพัฒนาการของ นิวอัมสเตอร์ดัม (New Amsterdam) มีตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางปลากดตรงบริเวณฝั่งตะวันตกของคลอง มีลักษณะเป็นคลังสินค้าและท่าเรือขนถ่ายสินค้า ในช่วงแรกคงสร้างเป็นอาคารไม้ ต่อมามีการปรับปรุงให้เป็นอาคารถาวร เมื่อเกิดสงครามขึ้นในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา สถานการณ์การค้าของฮอลันดาก็คงจะได้รับผลกระทบจากสงครามด้วยเช่นกัน สันนิษฐานกันว่าหลังจากถูกทิ้งร้างไว้อาจถูกกระแสน้ำกัดเซาะจนพังทลายไปในที่สุด จึงทำให้ไม่ปรากฏหลักฐานอาคารนิวอัมสเตอร์ดัมในสมัยรัตนโกสินทร์ เราจึงสามารถศึกษาและรับรู้การมีอยู่ของ นิวอัมสเตอร์ดัม ตามหลักฐานที่หลงเหลือจากจดหมายเหตุ เอกสารของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาติดต่อสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยา และปรากฏชื่ออยู่ในแผนที่ลำน้ำเจ้าพระยาที่ชาวต่างชาติเขียนขึ้นเท่านั้น



ภาพเรือสำเภาจอดท่าปากน้ำเจ้าพระยาเทียบท่าเรือข้ามฟากพระสมุทรเจดีย์ ซึ่งบริเวณดังกล่าวมีโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์คือ วัดพระสมุทรเจดีย์ และป้อมผีเสื้อสมุทร อีกทั้งยังอยู่ไม่ไกลจากคลองบางปลากด โดยคลองจะอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกระยะทางไม่เกิน 3 กิโลเมตร



หลักฐานโขนเรือที่พบใหม่

เมื่อช่วงเดือนมกราคม 2565 สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี ได้รับแจ้งให้ตรวจสอบประติมากรรมไม้รูปสตรีในพื้นที่ป้อมผีเสื้อสมุทร อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ

กลุ่มโบราณคดีจึงได้ลงพื้นที่ไปตรวจสอบเมื่อวันที่ 11 มกราคม 2565 นำโดยนางจิรนนท์ คอนเซพชื่อน หัวหน้ากลุ่มโบราณคดี และนางสาวปริยานุช จุมพรม นักโบราณคดีชำนาญการ พร้อมด้วยนางแสงดาว แคล้ว คำพุฒ ภัณฑารักษ์ชำนาญการ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครคีรี ซึ่งได้ดำเนินการสำรวจเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประติมากรรมดังกล่าว และสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติการค้นพบจากนายทหารผู้ดูแลในพื้นที่ คือ ฐานทัพเรือกรุงเทพ ป้อมพระจุลจอมเกล้า



ผลจากการตรวจสอบพบว่า ประติมากรรมชิ้นนี้คือ
ประติมากรรมไม้แกะสลักรูปสตรี สันนิษฐานว่าเป็นส่วน
โขนเรือ (Figurehead) ซึ่งเป็นส่วนที่ใช้ตกแต่ง หรือติดตั้ง
บริเวณส่วนหัวของเรือสินค้าชาติตะวันตก หรือยุโรป ที่
เดินทางเข้ามาติดต่อกับค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าสมัยกรุงศรี
อยุธยา-รัตนโกสินทร์

จากการสอบถามประวัติการค้นพบจากนายทหาร
ผู้ดูแลพื้นที่ ได้ความว่า ประติมากรรมชิ้นนี้พบโดยนายบัง
เด็กผูกเรือประจำท่าเรือข้ามฟากบริเวณด้านทิศใต้ของ
เกาะผีเสื้อสมุทร ต่อมาจึงได้นำมาติดตั้งในพื้นที่อาคารคลัง
ทุนระเบิดเมื่อปี พ.ศ. 2554 ตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา

ชิ้นส่วนประติมากรรมไม้แกะสลักรูปสตรี แกะสลักให้ท่อนบนแน่นโค้งไป
ด้านหลัง เพื่อให้โค้งรับกับโครงสร้างของส่วนหัวเรือ มีขนาดโดยประมาณ
ความสูง 164 เซนติเมตร ความกว้างของรอบอก 103 เซนติเมตร ความกว้าง
ของรอบสะโพก 105 เซนติเมตร และความกว้างของรอบเอว 64 เซนติเมตร

รายละเอียดของโขงเรื่อนั้นแกะสลักจากไม้ท่อนเดียว สภาพไม้สมบูรณ์ ปรากฏเป็น
ส่วนใบหน้าถึงชายกระโปรง ส่วนศีรษะและเท้าหักหายไป ลำตัวช่วงบนตั้งแต่ช่วงเอว
ขึ้นไปเอียงไปข้างหลัง ลำตัวช่วงล่างตั้งตรง ลักษณะที่ปรากฏของประติมากรรมชิ้นนี้
คล้ายคลึงกับสตรีชาวตะวันตก ส่วนศีรษะและใบหน้าหักหายไป เหลือส่วนใบหน้า
ตั้งแต่ริมฝีปากลงมา ข้างใบหูมีผมเป็นลอนม้วนเกลียว คางกลมมน ใบหน้าเอิบอิ่ม สวม
เสื้อเป็นผ้าเรียบแนบลำตัว คอเสื้อแกะสลักคล้ายเป็น 2 ชั้น หน้าอกใหญ่ เอวคอด
ชายเสื้อบานออกคลุมสะโพก ส่วนกระโปรงยาวกรอมเท้าบานออกเล็กน้อยแกะสลักให้
เห็นความพลิ้วไหวของผ้า ส่วนแขนทั้งสองข้างหักหายไป

ลอนผมม้วนเกลียวบริเวณข้างใบหู

ปัจจุบันประติมากรรมโขงเรื่อนี้แกะสลักไม้รูปสตรีชิ้นนี้ จัด
แสดงอยู่ที่อาคารคลังเก็บหุ่นระเบิด ป้อมผีเสื้อสมุทร

ลักษณะโขนเรือของชาวตะวันตกนิยมแกะสลักเป็นรูปบุคคล รูปเทพปกรณัม หรือ สัตว์ในเทพนิยายตามความเชื่อ และรูปสตรี โขนเรือที่สลักจากไม้นิยมในช่วง ประมาณคริสต์วรรษที่ 17-20 (พุทธศตวรรษที่ 22-25) โดยเฉพาะอย่างยิ่งโขนเรือรูป สตรี เนื่องจากมีคติความเชื่อว่า โขนเรือเปรียบเสมือนจิตวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของเรือ ซึ่งคอยปกป้องคุ้มครองลูกเรือให้ปลอดภัยตลอดการเดินทาง

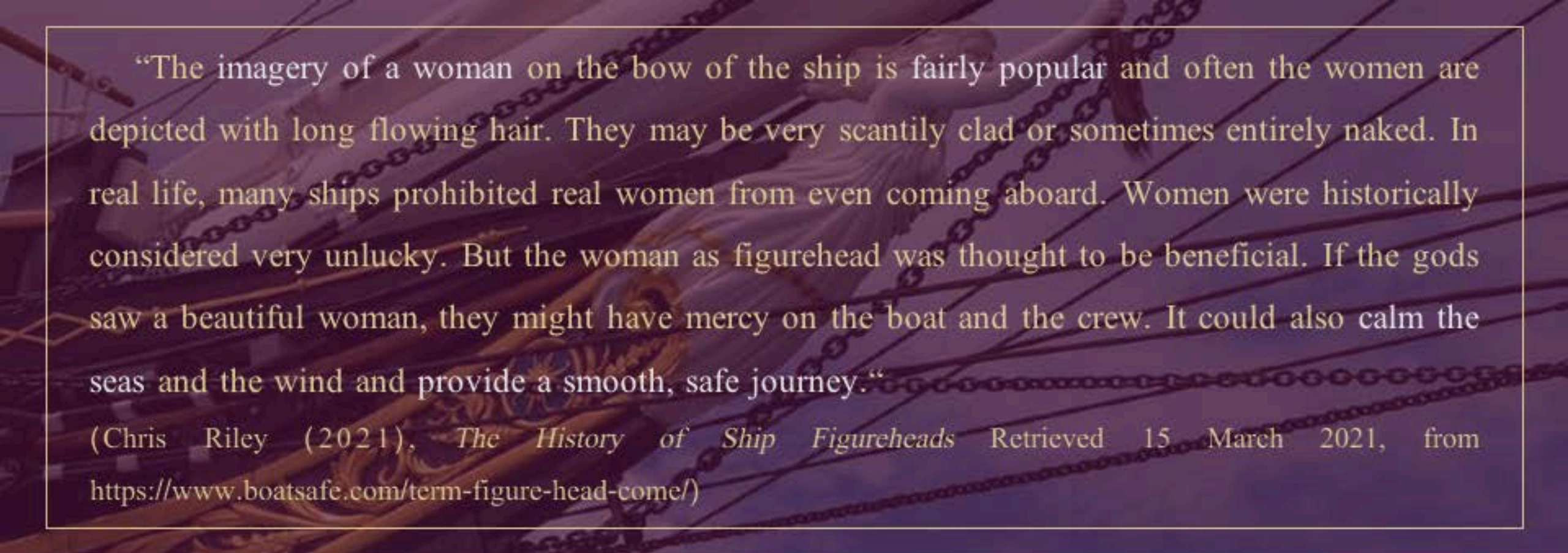
“The figureheads were a carved representation of the spirit of the ship, in the form of people, beasts or mythological figure.” (Shamseer Mambra (2021), *What is Ship's Figurehead?*

Retrieved 15 March 2021, from <https://www.marineinsight.com/maritime-history/what-is-ships-figurehead/>)



ตัวอย่างภาพโขนเรือรูปสตรี

ที่มา: <https://ar.pinterest.com/pin/200339883395439262/?mt=login>



“The imagery of a woman on the bow of the ship is fairly popular and often the women are depicted with long flowing hair. They may be very scantily clad or sometimes entirely naked. In real life, many ships prohibited real women from even coming aboard. Women were historically considered very unlucky. But the woman as figurehead was thought to be beneficial. If the gods saw a beautiful woman, they might have mercy on the boat and the crew. It could also calm the seas and the wind and provide a smooth, safe journey.”

(Chris Riley (2021), *The History of Ship Figureheads* Retrieved 15 March 2021, from <https://www.boatsafe.com/term-figure-head-come/>)

การประดับประติมากรรมรูปสตรีบริเวณหัวเรือค่อนข้างเป็นที่นิยมของชาวตะวันตก โดยมักพบในรูปลักษณะของผู้หญิงผมยาวสลวย นุ่งน้อยห่มน้อย หรือเปลือยเปล่า ตามธรรมเนียมห้ามไม่ให้ผู้หญิงขึ้นเรือด้วยซ้ำ เนื่องจากจะนำมาซึ่งความโชคร้าย แต่การประดับประติมากรรมรูปหญิงสาวที่หัวเรือกลับเป็นการกระทำในความหมายเชิงบวก โดยเชื่อว่าเพื่อสร้างความพึงใจและเมตตาจากเหล่าทวยเทพที่ได้ยลโฉมงามของหญิงสาวเพื่อให้คลื่นลมสงบตลอดการเดินทางที่ราบรื่นปลอดภัย จะเห็นได้ว่าเรื่องดังกล่าวคล้ายคลึงกับความเชื่อเรื่อง “แม่ย่านาง” ของคนไทยนั่นเอง

ตัวอย่างภาพโขนเรือรูปสตรีบริเวณหัวเรือของชาวตะวันตก

ที่มา: <https://www.boatsafe.com/term-figure-head-come/>

ตัวอย่างixonเรือของชาวต่างชาติเปรียบเทียบกับixonเรือที่พบ
บริเวณป้อมผีเสื้อสมุทร จ.สมุทรปราการ



ที่มา: <http://www.hylandgranby.com/inventory/carved-figurehead-of-a-beautiful-young-women-with-trail-board-ends2?view=slider#2>

ixonเรือพบใหม่ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่
ป้อมผีเสื้อสมุทร จ.สมุทรปราการ

ที่มา: <https://www.christies.com/features/a-19th-century-ships-figurehead-by-william-rush-8515-1.aspx>

จากลักษณะของโซนเรือรูปสตรีที่พบและจุดที่พบ ประกอบกับข้อมูลทางโบราณคดีของพื้นที่บริเวณที่เรียกว่า “ปากน้ำ” ที่มีบันทึกการเดินทางของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาติดต่อเจริญสัมพันธไมตรีในช่วงตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงรัตนโกสินทร์ ซึ่งใช้การเดินทางด้วยเรือ ล้วนต้องเดินทางผ่านบริเวณพื้นที่ ปากน้ำ หรือเมืองสมุทรปราการ สันนิษฐานว่าประติมากรรมรูปสตรีดังกล่าว น่าจะเป็นโซนเรือ (Figurehead) ที่ติดตั้งอยู่ที่บริเวณส่วนหัวเรือ ตามความเชื่อและความนิยมของเรือต่างชาติทางตะวันตกรวมถึงสหรัฐอเมริกา และอาจจะเกิดอุบัติเหตุที่ทำให้ตัวเรือ หรือส่วนโซนเรื่อนี้หลุดจมลงในแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงหนึ่ง และอาจถูกกระแสน้ำพัดพามาติดอยู่ที่บริเวณใต้ของเกาะผีเสื้อสมุทร เมื่อระดับน้ำลดลง จึงถูกพบและนำมาติดตั้งอยู่ภายในป้อมผีเสื้อสมุทรเมื่อปี พ.ศ. 2554 กระทั่งปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันยังไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นโซนเรือของเรือสินค้าชนชาติใด จึงอาจจะต้องมีการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะโซนเรือของชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์ที่เดินทางเข้ามายังประเทศไทยเพิ่มเติมต่อไป เพื่อที่จะสามารถอธิบายเรื่องราวโซนเรือที่พบนี้ได้หลากหลายมิติยิ่งขึ้น



บรรณานุกรม

ภาษาไทย

จดหมายเหตุระวางราชทูตลังกาและสยามครั้งกรุงศรีอยุธยา. จัดพิมพ์เนื่องในงานฉาบปีกิจศพนางเอม พุกกะมาน, 8 มีนาคม พ.ศ. 2473. กรุงเทพฯ: ไสภณพีพรพจนานุกร, 2473.

เฉลิม สุขเกษม. สมุทรปราการ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.

ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์. กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 5 (ฉบับปรับปรุง). กรุงเทพฯ: บริษัทอาทิตย์คอมมูนิเคชั่น จำกัด, 2545.

ชัชชัย ตั้งศิริวานิช. กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

ปรียานุช จุมพรม. ผลการตรวจสอบประติมากรรมไม้รูปสตรีในพื้นที่ป้อมผีเสื้อสมุทร อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ. อุดลำนเา. ราชบุรี: สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, 2565.

ลาลูแบร์, ซีมอน เดอ. จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548.

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรปราการ. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , 2542.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี. ฝ่ายวิชาการ. แหล่งโบราณคดีและโบราณสถานจังหวัดสมุทรปราการ. อุดลำนเา. ราชบุรี: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี, 2541.

ภาษาต่างประเทศ

E.W. Hutchinson. Adventurers in Siam in the 17th Century. Bangkok: DD Books, c1985.

Websites

(Chris Riley (2021), *The History of Ship Figureheads* Retrieved 15 March 2021, from <https://www.boatsafe.com/term-figure-head-come/>)

Shamseer Mambra (2021), *What is Ship's Figurehead?* Retrieved 15 March 2021, from <https://www.marineinsight.com/maritime-history/what-is-ships-figurehead/>